

Všetička, František

Peroutkův Pozdější život Panny

Slavica litteraria. 2023, vol. 26, iss. 2, pp. 53-58

ISSN 1212-1509 (print); ISSN 2336-4491 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SL2023-2-6>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.79437>

License: [CC BY-SA 4.0 International](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/)

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20240202

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Peroutkův *Pozdější život Panny*

František Všeticka (Olomouc)

Abstrakt

Román Ferdinanda Peroutky je antihistorie, spočívající v tom, že Panna Orleánská není upálena, ale osvobozena. Próza má dvojitou vrstvu – fikční a kvazifikční. Fikční vrstva se vztahuje k osudu Jany z Arku, přesněji řečeno k devalvaci jejího osudu po problematickém osvobození. Hrdinou kvazifikční vrstvy je spisovatel, který historii o Panně Orleánské píše. Druhá vrstva se odehrává ve Spojených státech a nepřímo vypovídá o nejednoznačném postavení samotného tvůrce a o jeho nečekaném konečném rozhodnutí. Všechny další stavební prostředky mají v románě podvojný ráz – postavy blíženců, figurální dvojice, konfrontační a onirická scéna, architektonické a figurální zarámování. Irénistické prvky v románě a v životě autora.

Klíčová slova

antihistorie; fikční a kvazifikční vrstva; blíženci; figurální dvojice; konfrontační scéna; onirická scéna; architektonické zarámování; figurální zarámování; irénismus

Abstract

Peroutka's *The Later Life of the Virgin*

Ferdinand Peroutka's novel is an anti-history as it narrates a story of Jean of Arc in which she is not burned but freed. The novel has a double layer – fictional and semi-fictional. The fictional layer relates to the fate of Joan of Arc, more precisely to the devaluation of her fate after her problematic liberation. The hero of the semi-fictional layer is a writer who is writing the history of the Virgin of Orleans. The second layer is set in the United States and indirectly tells of the ambiguous position of the author himself and his unexpected final decision. The means of construction in the novel have a double character – the gemini characters, character pair, the confrontational and oneiric scene, the architectural and figural framing. Irenic elements in the novel and in the life of the author.

Key words

anti-history; fictional and semi-fictional layer; gemini; character pair; confrontational scene; oneiric scene; architectural framing; figural framing; irenism

Po únoru 1948 odešel Ferdinand Peroutka do exilu. Exilová osamocenost jej přivedla k beletrii. Ostatní emigranti tohoto druhu, novináři, veřejní činitelé a politici, pokud u nich vznikla potřeba se slovesně vyjádřit, se uchýlili k memoárové literatuře. Peroutka, který od desátých let 20. století sledoval a komentoval beletristickou produkci, zdaleka nejen českou, šel náročnější cestou – rozmáchl se k beletristickému prozaickému projevu (nedlouho před odchodem do exilu také k projevu dramatickému, jímž byla hra *Oblak a valčík*, která dostala později rovněž románovou podobu). Nespokojil se s pomezími útvary mezi publicistikou a beletrií, nezůstal ani u povídky a novely, a odhodlal se k cestě nejnepřehlednější – k románu, dokonce k rozsáhlému románu. V obou svých románových dílech se projevil jako ryzí pragmatik, ostatně byl nejdříve přirazen k pragmatické čapkovské generaci.

Roku 1961 opustil Peroutka Rádio Svobodná Evropa a začal se věnovat osudu Johanky z Arku. Už v roce 1964 byl román hotov, neboť v tomto roce jej Marie Winnová překládala do angličtiny. Peroutka jeho text nabídl třem americkým nakladatelům, ve všech případech byl však zamítnut. O další realizaci románu ztratil autor zájem. Teprve po jeho smrti (20. dubna 1978) nabídla Peroutkova žena *Pozdější život Panny* Škvoreckým v Torontu, kteří jej vydali roku 1980.¹ Historii o Johance z Arku vypráví Peroutka zcela jinak, obráceně, nevěrohodně, v žádném případě nepřihlíží k dějinným reáliím. Nejde o historickou prózu, ale o její opak, o antihistorii. Tak jako existuje antiutopie, antipohádka a antidrama, tak Ferdinand Peroutka stvořil antihistorii. Hrdinkou románu je Panna Orleánská, kterou její stoupenci osvobodí před hrozbou upálení. Nastává tak její druhý život, jenž se však za slabého panovníka a kompromisníků, jej obklopujících, ukáže jako trapný a zbytečný. Dřívější věhlas se vytratil, nastal ústup ze slávy.

Román zahrnuje dvě architektonické vrstvy: fikční a kvazifikční (druhá vrstva má rovněž fiktivní charakter, ale z pracovních důvodů je třeba ji nějak odlišit). Fikční vrstva zahrnuje to, co je naznačeno v titulu díla – *pozdější život Panny* po jejím zachránění. V kvazifikční vrstvě jsou pak líčeny potíže spisovatele označovaného písmeny AB při tvorbě tohoto románu. Kvazifikční vrstva je v podstatě román o vzniku románu.

Fikční vrstva zahrnuje vedle protagonistky několik typologicky zajímavých postav. Jednu z nejpozoruhodnějších představuje donkichotská figura rytíře Enguerranda d'Estouteville. D'Estouteville ztělesňuje, podobně jako Don Quijote, doznívající, přežil a již směšné středověké rytířství. Přežil natolik, že nakonec v předem prohraném a jím vyprovokovaném boji umírá. Peroutka toto doznávající a politováníhodné rytířství přisuzuje samotné Johance, kterou nakonec nepřátelští Angličané propustí na svobodu. Johanka i D'Estouteville jsou parodováni, každý však jinak, každý s jinou intenzitou.

Do nejbližšího Johancina okruhu patří dále dvojice Jean Metz a Bertrand de Poulengy. Oba představují blížence: „*Poulengy byl šlechtic, Metz nebyl, ale dávno se dohodli, že je mezi nimi rovnost, zakládající se na nedostatku peněz. Vzniklo nezrušitelné přátelství. Oba byli vojáci povoláním, ale nedovolili, aby jejich mravy tím zhrubly. Nebo pro jejich vrozenou povahu ani nemohly zhrubnout. Každý znal pohled, jak Metz a Poulengy, jdouce někam, kráčeji ruku v ru-*

1 Údaje o prehistorii románu uvádí Pavel Kosatík v monografii *Ferdinand Peroutka, pozdější život (1938–1978)*. 2. vydání. Praha: Mladá fronta, 2011, s. 312–314.

ce.⁴² Metz a Poulengy jsou ovšem blíženci také ve vztahu k Johance, kterou ochraňují až do zkázy nepřátel a pomlouvačů.

Vedle blíženecké dvojice postavil Peroutka rovněž dvojici figurální, již ztělesňuje Panna Orleánská a Matylda Katelotová. K Johance promlouvaly v minulosti Hlasy, v přítomnosti ji však opustily; Katelotová nikdy takových podnětů neměla, nyní je naopak má. K Johance hovořily Hlasy shůry, od svatých, Katelotová je však manipulována potulným náboženským fanatikem. Johanka vystupuje proti anglickým okupantům, Katelotová pro ně. Představují tedy figurální dvojici kontrastního rázu. Blíženecká a figurální dvojice textově úzce souvisejí, neboť obě se ze čtenářova obzoru (a také z Johančina) vytratí téměř současně v 5. kapitole čtvrté knihy.

Velmi složitá až roztodivná je kvazifikční vrstva, doplňující, ale zároveň rozšiřující vrstvu fikční. Obsahuje především spisovatelovy pochybnosti o tom, zda se to nebo ono mohlo ve středověku stát nebo vyskytovat. Na druhé straně dává tato vrstva spisovateli neobyčejnou volnost – Peroutka rozvede syžet určitým směrem, pak o něm zapochybuje a vede jej jinudy (arcibiskupova potulka v lese v 2. kapitole čtvrté knihy).

Spisovatelova fantazie v kvazifikční vrstvě nezná fabulačních mezí – rytíře de Raise zvaného Modrovous zatáhne dokonce do pekla a nechá jej v něm promlouvat s legendárním Caligulou (7. kapitola druhé knihy). V závěrečné fázi kvazifikční vrstva zbytní, Peroutka do ní zanáší výjevy, které nemají žádnou souvislost s fikční (Johančinou) vrstvou – spisovatel AB pomáhá staré ženě s kufrem, AB stojí ve frontě do nově otevřeného baru (2. kapitola čtvrté knihy).

Střídání románového historizujícího děje s kvazifikční vrstvou vytváří určitý rytmus; vzhledem k tomu, že se střídají dva zcela odlišné syžety, jde o rytmus syžetový. Průběh obou vrstev je obvykle následující – v historizující složce proběhne určitá scéna, kterou spisovatel v přítomnostní okamžité zpochybní jako nevěrohodnou a nehistorickou. Syžetový rytmus je proporčně nepravidelný – historizující partie jsou rozsáhlé, kdežto přítomnostní se spisovatelem nerozsáhlé, mají podobu zásahů a korektur do historizujícího pásma.

Fikční a kvazifikční vrstva jsou architektonicky vyděleny do nanejvýš rozsáhlých podkapitol, jen ve výjimečných případech se obě spojí v jednu architektonickou jednotku. Stane se tak v poslední podkapitole 4. kapitoly první knihy, kdy Johanka poprvé neuslyší své Hlasy. V této podkapitole se tak děje poprvé, nikoli však naposledy.

Syžetový rytmus Peroutka doplňuje (a komplikuje) některými dalšími tektonickými postupy. Jedním z nich je epistolární složka. V rozsáhlé druhé knize ji představují denunciační dopisy arcibiskupa Regnaulta de Chartres kardinálovi do Říma. Jsou celkem tři (v 3., 9. a 12. kapitole), arcibiskup v nich brojí proti Johance a podává informaci o jednáních na hradě Sully. Epistolární složka fikční vrstvy se v závěru přenesla do vrstvy kvazifikční, v níž medituje současný francouzský historik (4. kapitola čtvrté knihy). Arcibiskup Regnault byl Johančin nepřítel, historik je jednak naiva a jednak váhavec. Epistolární složka tohoto druhu odpovídá celkové sestupné tendenci, která provází protagonistku díla.

Dalším doplňujícím tektonickým činitelem syžetového rytmu je konfrontační scéna. Jde o dva výjevy v 1. a 2. kapitole třetí knihy, v nichž poutníci navštíví poutní město

2 Cituji z 1. vydání – PEROUTKA, Ferdinand: *Pozdější život Panny*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1980, s. 62.

Le Puy. První scéna je plná naivity a zbožnosti, v druhé scéně se tento výjev opakuje, ale s posunutým znaménkem – výjev je střízlivý a kritický. Scény jsou ve své dějové posloupnosti shodné, liší se různým, až protikladným úhlem pohledu. Spisovatel AB, který komentuje nejrůznější maličkosti, opakovanost těchto rozsáhlých scén nijak neobjasňuje. Navíc je tato konfrontační scéna v románu jedna jediná a osamocená. Jinou scénu příbuzného druhu ztělesňuje anticipační příběh, který Peroutka zákonitě vložil do prologu. Je jím drobný příběh o Jeanne des Armoises, Lžijohance, která se objevila po Johancině smrti. V modifikované podobě se potom její příběh promítne do Peroutkova románu. Jeanne des Armoises v podstatě ztotožní s Johankou z Arku.

Součást kvazifikční vrstvy tvoří i zarámování díla, jež má architektonický charakter, neboť mu jako samostatná architektonická jednotka předchází prolog a následuje obdobně samostatný epilog. Vztah mezi oběma jednotkami je kvantitativně nepoměrný, neboť prolog má v prvním vydání 26 stran, kdežto epilog se spokojuje s jednou stránkou. Třeba dodat, že disproporce tohoto druhu je celkem běžná.

Antihistorický charakter příběhu o Panně napovídá v prologu zmatená onirická scéna. Spisovateli AB se v ní zdá sen, v němž vystupují dívka s nahým prsem, Charlie Chaplin a Johanka z Arku. Nepravděpodobnost a nelogičnost snu předznamenává příběh o Panně, který potom následuje. Epilog obsahuje posléze nečekanou pointu – spisovatel AB neodešle nakladateli text románu, který čtenář právě dočetl, ale veršovanou verzi, s níž byl od počátku hluboce nespokojen. Provede jen nepatrnou úpravu a rukopis odešle. Vše, co čtenáři četli, je tím negováno. Závěrečné řešení tohoto druhu je v prologu signalizováno (napovídáno) příběhem o akrobatovi, který si vymyslí a secvičí nový trik, s nímž však před obecenstvem neuspěje. Architektonické zarámování v podobě prologu a epilogu není u Peroutky ničím novým, obsahuje je rovněž jeho předchozí román *Oblak a valček*.

Podvojně románové architektonice odpovídá i dvojitá zarámování. Tím druhým je zarámování figurální, které tvoří součást fikčního příběhu Johanky z Arku. Představuje je dvojice anglických vojáků, hlídajících v Rouenu anglické královské labutě a vedoucích banální řeči. Způsob jejich rozmluvy odpovídá příběhu, který posléze mizí do ztracena.

Ferdinand Peroutka se v exilu několikrát zabýval *Zbabělci* Josefa Škvoreckého. Mimo jiné o nich napsal: „*Je to protikulturní, protispolečenská, sobecká, anarchistická kniha. Nechává jedinou cestu otevřenu: k holkám a jazzu. Ideově není pro nic a proti ničemu. Ale když jsme vycerpali všechny společenské námítky, jedna věc zůstává pro toho, kdo má pro to dost citlivosti: je to znamenitá literatura, výtečný autor, který popisuje nevýtečné pocity a myšlenky. Z čistě literárního hlediska je to nejsilnější kniha, jež vyšla v Čechách za posledních dvacet let.*“³ Tato a další Peroutkova slova o *Zbabělci*, o nichž psal na pokračování, mají hlubší opodstatnění, neboť mnohé Škvoreckého podněty si později postupem času a literárního vývoje sám osvojil a v *Pozdějším životě Panny* je uplatnil. *Pozdější život Panny* je totiž do jisté míry experiment, jakým plně a bezesbytku byli na sklonku padesátých let *Zbabělci*. Nemalým pojátkem mezi oběma autory je skutečnost, že oba použili ve své tvorbě syžetového rytmu – Škvorecký

3 PEROUTKA, Ferdinand: *Budeme pokračovat*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1984, s. 98.

v *Miráklu* a v *Příběhu inženýra lidských duší*.⁴ Všechna tato díla – včetně *Pozdějšího života Panny* – vznikla přitom v emigraci. Přemíra dojmů a skutečností vedla nejspíše k volbě tohoto stavebního postupu.

Tématem Peroutkova románu je úpadek a vyprázdnění Johancina historického činu. Její beznaděj bezprostředně obráží Peroutkovo zklamání z vývoje demokracie v Československu. Tyto pochybnosti začaly už na konci třicátých let, kdy stát, o nějž usiloval, zanikl a on sám se ocitl v koncentračním táboře. O možnosti demokratického vývoje ve vlastní zemi pak plně zapochyboval v únoru 1948, kdy jakýkoli vývoj tímto směrem byl zhačen. Situace v exilu a v politice západních velmocí byla rovněž neradostná, stejně jako neradostné bylo i Peroutkovo osobní postavení v emigraci, zkomplikované jeho předčasným odchodem ze Svobodné Evropy. Skepse u bývalého kulturněpolitického publicisty převládala, což jej vedlo k napsání apokryfu, v němž vyjádřil svůj vztah ke světu. Obětí této životní deziluze se stala nevinná Johanka z Arku.

To je jeden z možných výkladů, ten víceméně skeptický. Peroutkova volba problematické látky o Panně Orleánské mohla však být určena a podnícena něčím jiným – a sice Huizingovou knihou *Homo ludens*, kde tento zanícený Holanďan dokazuje, že kulturní vývoj člověka spočívá od počátku ve hře, v hravosti (originál z roku 1938, anglický překlad 1949, americké vydání 1955).⁵ Peroutka Huizingovu tezi patrně přijal a vetkl ji do pseudohistorického příběhu o Johance z Arku. Odsunut ze světa politiky vytvořil si jinou politickou platformu. I tento podnět je možný, nejspíše však spolupůsobily oba dva zároveň, což by odpovídalo a spoluhrálo s podvojnými jevy ve struktuře Peroutkova románu. Vyrtnutí z politického života tak bylo kompenzováno hravým pojetím tohoto života. Šlo o umocněnou hravost, kterou nebyli schopni pochopit američtí nakladatelé a kterou naopak uvítali nakladatelé Škvorečtí, oba jako umělci zaujatí navíc nevšední uměleckostí díla. Opět cosi podvojného. V této souvislosti třeba podtrhnout, že podvojnost mívá zpravidla jeden pól pozitivní. Díky za něj.

Toto setkání bylo ovšem určeno irénismu, jenž se v románě Ferdinanda Peroutky a v jeho životě promítá převážně negativním způsobem. Panna Orleánská a její snahy jsou postupně mařeny, irénismus, tak obtížně nastolený, byť válečnou cestou, je popřeh, dostane spíše karikaturní ráz. Všechny vnější síly jej omezují, Jana z Arku se nejen cítí bezmocná, bezmocná dokonce je. Irénistického úsilí se chápou jiní, v podstatě její odpůrci. Dochází tak k paradoxu, výsledek je nulový. Bezděčným a nenaplánovaným nositelem irénistických snah se tak stává blíženecká dvojice Jeana Metz a Bertranda de Poulengy, což je ovšem dáno jejich povahovými rysy. Oba však v románové próze představují sekundární postavy, čímž je jejich vystupování a působení omezeno. Něco příbuzného se dalo i v životě autora. On, v českém prostředí nejpovolanejší znalec politické a společenské problematiky, předčasně odchází z pařížské Svobodné Evropy. Osud (nebo jiní činitelé) jako by si s ním zahrál podobně jako s Janou z Arku. A nepochybně právě zde je počátek toho, proč vznikl a musel vzniknout *Pozdější život Panny* s jistými irénistickými konotacemi.

4 Viz VŠETÍČKA, František: *Mirákl Josefa Škvoreckého*. In: Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí II. Ed. Ivo Pospíšil. Brno: Galium, 2018, s. 223–229; *Příběh inženýra lidských duší Josefa Škvoreckého*. Partonyma 7, 2018, č. 25–26, s. 81–87.

5 Pavel Kosatík se ve své monografii o spojitostech tohoto druhu nezmiňuje.

V románě jsou tyto biografické a irénistické prvky vyslovovány zejména ve vrstvě, kterou jsem nazval jako kvazifikční.

Literatura

KOSATÍK, Pavel: *Ferdinand Peroutka, pozdější život (1938–1978)*. 2. vydání. Praha: Mladá fronta, 2011.

PEROUTKA, Ferdinand: *Pozdější život Panny*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1980.

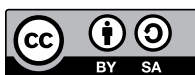
PEROUTKA, Ferdinand: *Budeme pokračovat*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1984.

VŠETIČKA, František: *Mirákl Josefa Škvoreckého*. In: Střední Evropa včera a dnes: proměny koncepcí II. Ed. Ivo Pospíšil, Brno: Galium, 2018, s. 223–229.

VŠETIČKA, František: *Příběh inženýra lidských duší Josefa Škvoreckého*. Partonyma 7, 2018, č. 25–26, s. 81–87.

doc. PhDr. František Všetická, CSc.

Olomouc, Česká republika
fvseticka@seznam.cz

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.